

ТИЛДИН КООМДУК КЫЗМАТЫ, ТАБИЯТЫ ЖАНА КЕЛИП ЧЫГЫШЫ

Момуналиев К.С. – БГУ (доцент)

«Адамзат кол жана тил менен чектелет» деп айтылгандай, адам баласынын цивилизациясындагы бардык материалдык эмгектер кол аркылуу жасалса, анын рухий, интеллектуалдык өнүгүндөгү эмгектер тил аркылуу чагылдырып, тил аркылуу жүзөгө ашып келет. Андыктан тил адам баласынын өнүгүүсүндө эң негизги, эң башкы ролго ээ болгон Алла Таала тарабынан берилген керемети чексиз бир жыргалчылык болуп эсептелет. Ал - ойлоонун куралы, маалыматтарды бир бирине жеткирүү каражаты. Тил аркылуу адам баласынын жан-дүйнөсүндөгү түркүн-түстүү сезимдер, кыялдар, туюмдар, пикирлер чагылдырылат жана тил аркылуу адам баласынын рухий, интеллектуалдык эмгектери жаралып, ал аркылуу мейкиндик да, мезгилдик да аралыктардан өтүп, адамзаттын аң-сезимин, жан-дүйнөсүн байытып отурат. Андыктан тилсиз адамзат коомун жана анын өнүгүү жолун элестетүү мүмкүн эмес. Коомдо тилге муктаж болбогон эч бир илимпоз, эч бир кесипкер, эч бир өнөрпоз, эч бир динаятчы, эч бир саясатчы жок. Ал адам баласынын ишмердигинин бардык: социалдык, экономикалык, саясий – тармактарында эң башкы рольго ээ. Улуу Куран тилдин адам баласынын жашоосундагы ушундай эбегейсиз ордун белгилеп, Алла Таала Адамды жаратканда, ага эң алгач бардык нерселердин аттарын, сөз үйрөткөн¹ деп айтат.

Чынында, тилдин адамзат үчүн аткарган кызматы эбегейсиз, андыктан анын маңызын изилдөө тилчилерди гана эмес, философ, психолог, биолог, социолог жана антропологдорду да өзүнө тартып, кызыктырып келет.

Философтор тил менен ойдун байланышына көңүл буруп, булардын кайсынысы биринчи пайда болгон деген суроонун үстүнөн ой жүгүртүшөт. Алардын кээ бирлери, Артур Кёстлер айткандай:² «Тилсиз ой болбойт, ой – бул тилдин айтылып, сыртка чыгарылбаган ички мазмуну гана» - дешип, ой тилдин ажырагыс бир бөлүгү деген пикирде. Кээ бирлери болсо тил - бул ойдун күзгүсү, ал ойду чагылдырып, формага ээ гана кылат дешип, тил бул ойдун сыткы формасы гана деген пикирди карманышат.

Психологдор да тилди изилдөөгө маани беришет жана аны адамдын бардык курактагы психологиясын, эмоциялык сезимдерин, толкундоолорун ачып бере алган жүрүм-турум этикетинин негизги бир элементи катары карап, ошол багыттагы сырларын ачууга аракет кылышат.

Социологдордун көз карашында да тил эң башкы социалдык кубулуштардын бири болуп эсептелет. Алар тилдин коомдогу ролун, кызматын, жүрүм-турумга тийгизген таасирин жана анын башка социалдык кубулуштар менен болгон байланышын изилдөөнүн үстүндө иштешет.

Антропологдордун назарында тил адам, анын басып өткөн этаптары, рассалары, улуттары, уруулары тууралуу көптөгөн илимий сырларды ачып бере алган негизги изилдөө объектилердин бири болуп саналат. Андыктан алар көбүнесе ой менен тилдин пайда болушу, тилдин учурдагы формасына чейинки басып өткөн этаптары сыяктуу маселелерге терең маани беришет.

Тилди изилдөөдө тарыхчылар да четте калбайт, себеби тилдин тарыхы менен элдин тарыхы эриш-аркак. Элдин сүйлөгөн тилинде эле анын басып өткөн тарыхынын эсепсиз издери жатат. Тарыхый жазма эстеликтерди окуп түшүнүү, аларды сунушталган жаңы илимий жобого далил катары пайдалануу жараяны тилди терең билүүнү талап кылат.

¹ Бакара сүрөөсү, 31 – аят.

² د. عبد الله ربيع محمود/ علم اللغة العام أسسه ومناهجه/ الطبعة الثانية – 1998م. ص 33

Андыктан тарых илими менен тил илими барган сайын байланыштары артып, бири бири менен көптөгөн кесилиштерге ээ болуп баратканын көрөбүз.

Ошондой эле физиктер тилдин акустикалык өңүтүнө маани беришсе, кээ бир биологдор аны адам органдарын функциялары менен байланыштырып карашат.

Тилдин ушундай көп кырдуулугунан улам илимдин ар башка тармактарындагы окумуштуулар ага, өз көз карашынан карап, аныктама берүүгө аракет кылышкан. Алсак, араб филологу Ибну Жинний: “Тил – бул ар бир эл өз максаттарын чагылдырган тыбыштар,” – дейт. Бул аныктама сырттан караганда өтө жөнөкөй, карапайым көрүнсө да, мында тилдин табиятын аңдоодо зарыл болгон төмөнкүдөй элементтер камтылган:

- 1) Тилдин тыбыштык системасы, т.а., тилдин сырткы формасы
- 2) Функционалдуулугу;
- 3) Социалдуулугу;
- 4) Этнографиялуулугу.

Британиялык филолог Генри Суит да тилге жогоркуга окшош: «Тил – бул сөздөргө бириккен кептик тыбыштар аркылуу ойлордун чагылдырылышы,» - деген аныктама берет.

Ал эми америкалык филолог Эдуард Сепирдин пикиринде: “Тил – бул ыктыярдуу түрдө чыккан символдордон турган система аркылуу ойлорду, эмоциялык сезимдерди, каалоолорду жеткирүүчү адамга гана таандык каражат³.”

Көрүнүп тургандай, бул филолог окумуштуулардын аныктамалары бири биринен анчалык көп айырмаланбайт, бирок тилге болгон мындай көз карашка башка илимдин өкүлдөрү макул эмес. Мисалы, Англиялык логика, философия илимдери боюнча профессор Уильям Стенли Джевонстун пикиринде тил коомдо, жогоркулардан айырмаланып, төмөнкүдөй үч функцияны аткарат:

- 1) Ал жеткирүү жана түшүнүшүү каражаты;
- 2) Ойлоого жардам берүүчү каражат;
- 3) Ойлорду каттоо, сактоо каражаты.

Бул пикирди даниялык лингвист Йенс Отто Харри Есперсен өзүнүн “Тил индивид менен коомдун ортосунда” деген эмгегинде Джевонс белгилеген тилдин үчүнчү кызматы, ал белгилеген биринчи кызматынын эле бир тармагы экенин жана тилдин коомдогу кызматы булар менен гана чектелбэсин айтып сындайт. Есперсен сыяктуу Джевонстун жогорку пикирине макул болбой, тил ойду чагылтуу жана маалымат жеткирүү менен чектелбейт дегендер көп. Алардын пикири боюнча, ар бир элдин тилинде арбын кездешкен оозеки ритуалдык кептер эч кандай кабар да бербейт, ойду да чагылтпайт. Андыктан антрополог Бронислав Каспар Малиновский: “Тил - бул тизилген адам ишмердиктеринин чынжырынын тогоосу, ал – жүрүм-турумдун бир бөлүгү, иштин бир түрү” – деген пикирин айтат. Ошондой эле орус филологу Виноградов да тил коомдо негизги үч функцияны аткарат, алар: карым-катышты жүзөгө ашыруу; маалымат жеткирүү; адамдын ички сезимдерин, ойлорун чагылдыруу - деген пикирин айтып, Джевонстун пикирине айрым оңдоо- түзөөлөрдү кийирет.

Ал эми тилдин келип чыгуу маселесине келсек, бул дагы - филологияда тээ байыртан тартып ушул кезге чейин талаш-тартышты туудуруп, бир беткей чечиле элек маселелердин бири. Ошондой эле бул дагы филологдордун гана эмес, философ, социолог, ал тургай теологдордун да көңүл чордонун өзүнө буруп келген глобалдуу маселелерден болуп саналат. Андыктан ал тууралуу көптөгөн пикирлерди жана гипотезаларды кездештирүүгө болот. Алардын ичинен эң негизгилери төмөнкүлөр:

1. Тил-бул илхам. Башкача айтканда тилдин булагы адам өзү эмес, аны адамга улуу бир аң-сезим, же акыл-эс үйрөткөн. Бул пикир анча тактала элек маалыматтарга караганда, эң алгач байыркы грек философу Гераклит айтып чыккан, андан соң орто кылымдарда

³ Доктор محمد السعران/ اللغة والمجتمع: 10 ص

Ибни Фаарис, Ибни Жинний деген араб филологдору, соңку кылымдарда Лами, Дубуналд деген француз философтору тарабынан колдоо тапкан. Аталган окумуштуулардын көпчүлүгү идеалисттик көз карашка ээ болушкандыктан, буга далил катары Тоорат, Инжил, Куран сыяктуу ыйык китептерден сүрөөлөрдү келтирүү менен гана чектелишет.

2. Тил - бул адам коомдору тарабынан белгиленип алынган шарттуу белгилердин же аталыштардын жыйындысы. Башкача айтканда, тилдин булагы - бул адам өзү. Мындай пикир байыркы доордогу окумуштуулардан Демокрит, орто кылымдардагы окумуштуулардан Абу Хасан, азыркы доордогу Англис философу Адам Смит тарабынан колдоо тапкан. Ал окумуштуулардын келтирген далилдерине көңүл бурсак, алар жогорку идеалисттик пикирди же гипотезаны четке кагуу менен гана чектелишкенин көрөбүз. Алсак, сөздүн формасы менен маанисинин ортосундагы байланыш - эч кандай логикага, акылга баш ийбеген шарттуу байланыш. Мисалы, дарак деген затты ар кандай аталыштар менен туюнтууга болот. Мунун өзү сөздөр адамдар тарабынан ойлонуп табылганын ырастайт.ж.б.у.с.

3. Тил - бул нерселердин үндөрүн тууроодон улам келип чыккан. Бул пикир байыркы доордогу көптөгөн философтордун колдоосуна ээ болсо, орто кылымдарда араб филологиясында ушул гипотезага негизденген “Экилик теориясы” деген семит жана араб тилдериндеги сөздөрдүн этимологиясын тууроо менен байланыштырып чечмелеген өзүнчө бир агым келип чыккан. Бул агымдын активдүү өкүлдөрү катары Ахмад Фаарис Ашшидияк, Журжий Зидан сыяктуу окумуштууларды атоого болот. Ал эми азыркы доордогу окумуштуулардан бул пикирдин көрүнүктүү тарапкери катары англиялык окумуштуу Витнейдин аты аталып келет. Аталган окумуштуулар бул пикирге далил катары жаш баланын тил үйрөнүү жараянын жана өнүгүүдөн артта калган элдердин тилиндеги тууранды сөздөрдүн көп учурашын келтиришет.

4. Тил- бул, адам баласына берилген өзгөчө инстинктин туундусу. Бул гипотеза 18-19-кылымдарда жашап өткөн германиялык Макс Мюлер жана франциялык окумуштуу Рейналдар тарабынан сунушталган.

Колдонулган адабияттар:

1. В. И. Кодухов. Введение в языкознание. Москва “Просвещение” 1979.
2. Т. Акматов, С. Давлетов, К. Сартбаев, С. Иманалиев. Тил илимине киришүү. Фрунзе “Мектеп” 1980.
3. عبد الله ربيع محمد / علم اللغة العام أسسه ومناهجه / القاهرة – دار البشرى / الطبعة الثانية 1998م.
4. عبد الغفار حامد هلول / علم اللغة بين القديم والحديث / القاهرة – الطبعة الثانية 1986م.
5. صبحي الصالح/ دراسات في فقه اللغة / بيروت – دار العلم للملايين / الطبعة الثالثة 1997م.